

LOTIN TIL AMALIY MASHG'ULOTLARIDA TERMIN, ATAMA VA IBORA SO'ZLARINING QO'LLANILISHI

Sabirova Sabina Olimovna

Turon Zarmed Universiteti

<https://www.doi.org/10.37547/ejar-v03-i02-p2-42>

ARTICLE INFO

Received: 02nd February 2023

Accepted: 09th February 2023

Online: 10th February 2023

KEY WORDS

Yangi O'zbekiston, atama, ibora, termin, atamashunoslik, terminologiya, tibbiy atama, kasbiy til, so'z birikma, fikr-mulohaza, o'rgatish.

ABSTRACT

Maskur maqola tibbiy oliygohlarda «lotin tili va tibbiy atamashunoslik asoslari» fanini o'qitishda atama, termin va iboralardan foydalanishda ularni ma'no xususiyatlarini e'tiborga olish kerakligini e'tirof etuvchi ilmiy amaliy dalillar asosida tahlil qilishga harakat qildik va natija hamda xulosalarni o'qitish amaliyot jarayonida o'рни bilan hisobga olish darkorligini imkon darajasida asoslab, tavsiyalar berildi.

Ma'lumki, til ijtimoiy hodisa bo'lib, u o'ziga tegishli millat (xalq)ning hayoti, faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda to'xtovsiz rivojlanadi va boyib boradi. Shuning uchun ham, jamiyatda bo'ladigan har qanday o'zgarish avvalo tilda o'z aksini topadi. Tilda bo'ladigan o'zgarishlarni tartibga solish, umuman, til taraqqiyotini to'g'ri yo'lda bo'lishini ta'minlash, albatta, umumiy tilshunoslik fani oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi. Chunki til jamiyatning qay darajada taraqqiy etayotganini bildiruvchi o'ziga xos ko'zgu hisoblanadi.

Shuningdek, xalqning millat darajasiga ko'tarilishida, shu millatni tashkil etuvchi kishilarning orzu-havaslari yo'lida birlashishlarida, shubhasiz, tilning roli katta ahamiyat kasb etadi.

Ulkan diyorimiz tarixida ilk bor buyuk maqsadlarni ko'zlab o'zbek tilshunosligida **Yangi O'zbekiston** - nihoyatda pur mazmun go'zal ibora (atama, termin) kirib keldi. Bu istiloh yillar va davrlar davomida vujudga keladigan xulosalarga ko'ra haqqoniy ma'no mansabiga ega bo'ladi. Chunki "**Yangi O'zbekiston**" iborasi siyosiy, ijtimoiy jihatlaridan, davlat daxilsizligi, xalq erku huquqi, ilm-fan, milliy madaniyat, diniy hurriyat kabi o'ta muhim hayotiy masalalarni yechimini haqiqiy isbotini talab qiladi. Ushbu ibora (atama) mazmunini ro'yobga chiqarish uchun bizda barcha imkoniyatlar tibbiyot oliygohlarida lotin kasbiy tilni har tomonlama puxta o'rganayotgan talaba-o'quvchilarga ham mavjud. Demak, har qanday maqsad, ehtiyoj va najot, avvalo o'z ifodasini tilde topadi.

Mamlakatimizda tilshunoslik jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan bir davrda termin, atama va iboralarni o'rganish ham, jumladan tibbiy termin, atama va iboralarni, yangi bosqichga ko'tarilganligi hech qanday sir emas. Termin, atama va iboralar yasash usullari (metodlari), samarasi, shuningdek adabiy til normalariga mos kelishi, kelmasligi

va ularni kasbiy lotin tili (tibbiyot)da ishlatilishi (qo'llanilishi) borasida ilmiy izlanishlar respublikamiz terminshunoslik va atamashunoslik rivojiga keng yo'l ochdi.

Termin, ibora, atama – qaysidir fan sohasiga tegishli bo'lib, ma'lum tushuncha ifodalaydigan so'z yoki so'z birikma. Jumladan, tibbiyotdagi an'anaviy va barqaror termin(atama)larni o'rganish jarayonining jadalligi ularning bir butun terminologik qatorlar tashkil topishini ta'minlaydi, bu esa tibbiy termin(atama)lar taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Atamashunoslik va terminshunoslik tilshunoslikning barcha sohalari bilan chambarchas bog'liq, chunki fanning biror sohasi yo'qki unda maxsus termin, atama va ibora bo'lmasa. Shuningdek, atama va terminlarning shakllanib qo'llanilishi ham xalqning tarixi qadar qadimiydir.

Bu muhim soha rivojiga bo'lgan qiziqishning ortib borishi uning tizimli, funktsional va kognitiv nuqtai nazardan til tizimidagi mavqei bilan bog'liqdir. Termin va terminologiya dunyo mamlakatlarining tilshunosligida har tomonlama izchil ilmiy nazariy, ilmiy amaliy o'rganilayotganligiga qaramay, ularni ma'no xususiyatlari va qo'llanilishida turli xil fikr-mulohazalarni kuzatish mumkin. Mazkur tahlil ta'lim-tarbiya uchun o'ta muhim sanalib kelinayotgan tibbiy termin, atama va ibora tushunchalarini ma'no nuqtai nazardan aniqlashga yordam beradi deb uylaymiz. Chunki, tibbiy oliygohlarda boshqa fanlar qatori o'zbek guruhlarida «Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari», rus guruhlarida esa «Латинский язык и основы медицинской терминологии»(Ayrim mualliflar hatto «Лотин тили» deb ham noto'g'ri ataganlar) fani o'qitiladi. Bu yerda fanning nomlanishiga Davlat tili nuqtai nazaridan, albatta, e'tibor berishga to'g'ri keladi.

Chunki mustaqil O'zbekiston Respublikasining Davlat tili O'zbek tililigini unitmaslik darkor. O'zbek guruhlarida uchun «Lotin tili va tibbiy atamashunoslik asoslari» nomi bilan darslik va o'quv qo'llanmalar yaratish shart va darkorligini inobatga olish payti allaqachon kelganligini hisobga olish kerak. Bu faxr va iftixordir.

Tibbiy oliygohlarda kasbiy tilni o'qitish, ta'lim-tarbiya jarayonida ayniqsa, o'zbek guruhlarida, o'qituvchilar «**tibbiy atama**» so'z birikmasini har doim qo'llab, «**tibbiy termin**» iborasini amaliy mashg'ulot jarayonlarida qo'llanilishini o'ylab ko'rish kerakligini vaqti keldi deb o'ylaymiz. Bu tushunchalar o'rtasidagi farqni ilmiy tahliliy o'rganib, aniqlashga harakat qilib ko'rmoqchimiz. Buning uchun termin, atamalar xususida tilshunos tadqiqotchilarning ta'riflarida bayon etilgan fikr-mulohazalarga to'xtalib o'tishni ma'qul ko'rdik.

Biz tahliliy o'rganmoqchi bo'lgan **termin** so'zi ham tilshunos olimlar tomonidan har xil ta'riflanib, bisyor tadqiqotlarda **termin** so'zi lotincha **terminus** so'zidan kelib chiqqanligi aytilad, bu haqiqat. Ayrim qarashlarda esa **termin** so'zi **atama** so'zi bilan ma'nodosh (sininim) deydiganlar ham yo'q emas [2]. Nuqtai nazarimizcha, bu fikr munozarali va bahsli deb aytishga to'g'ri keladi. Leksik xususiyatiga ko'ra terminlar asosan **bir ma'noli bo'lib**, ammo tilda ko'p ma'nolilari ham uchraydi, bu holat odatda badiiy adabiyotda kuzatiladi.

Ma'lumki, atamalar tuzilishi jihatdan ikki turli bo'lib, ular sodda va murakkab so'z birikmalarga bo'linadi. Sodda so'z bitta so'z-atamdan iborat bo'lsa, murakkab(ibora)so'z

birikma ikki yoki undan ortiq so'zlar(otlar)dan tashkil topib, lug'atda keltirilishi mumkin bo'lgan shakillar bilan mos keladi.

Komponentlari soniga qarab atama –so'zlar yoki monoleksem deb atal- mish bir so'zli atamalarga bo'linadi. Ularga chiziqcha bilan yozilgan yoki qo'shib yozilgan murakkab atamalar; so'z birikmali atamalar, qo'shma va ko'p komponentli atamalarni kiritish mumkin. Akademik L.V.Sherba qo'shma atamalarni o'zaro tuzilishi va semantik jihatdan mos kelgan birikmasi deya ta'riflaydi.

[1]. Chunki bu so'zlarning birikmasi terminologik jihatdan bir tushunchaning ma'nosini berish uchun ishlatiladi. Tilshunos S.V.Grinevning «atama» so'ziga bergan ta'rifi esa, bizningcha, aniq va ilmiyligi bilan ajralib turadi. Uning nuqtai nazaricha, **atama** - bu ma'lum bir tilning alohida tushunchalar nomini beruvchi(anglatuvchi, atavchi N.B.dan [5]) maxsus leksik birligidir [2].

Yana bir tilshunosning fikriga ko'ra, **atama** so'zining ma'nosi termin so'zining ma'nosidan kengroq bo'lib, u barcha narsalar hodisalarning nomi, atalishi sifatida tushuniladi. **Termin** esa alohida bir sohada qo'llaniladigan rasmiy so'zdir (2).

Ayrim tilshunoslar **termin** so'zi o'rnida ba'zan **atama** so'zini ishlatish hol- larini kuzatish mumkin. Ammo bu yondashuv bizningcha to'g'ri emas. Atama so'zi termin so'ziga qaraganda tor tushunchani ifodalaydi. Jahon tilshunosligida terminologiya masalalari hamisha dolzarb bo'lib kelgan. Chunki terminlarning sohalar lug'aviy qatlamlaridagi o'rni va vazifasini belgilash, tushunchaning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi.

N.B.Bakayev, L.U.Xo'jayevalarning fikriga ko'ra atama so'zi fan va texnika, ishlab chiqarishning har qanday sohalarida ham muvaffaqiyat bilan ish olib borish uchun mutaxassis o'sha sohaga tegishli maxsus leksikani, ya'ni atamani to'g'ri tushunishi va faoliyatida qo'llashi zarurligini uqtiradilar[5. 7]. Atamaning asosiy vazifasi ilmiy tushunchani bir ma'noda aniq ifodalab berishdan iborat. Atama, so'z ham (**fan, to'qimagen, kasallik, appenditsit, flyurografiya**), so'z birikmasi ham (**ko'krak qafasi, umurtqa pog'onasi,gipertonik kasallik, gigiyena, ko'z kosasi, yelka suyagi, yuqori jag', nerv egati**) bo'lishi mumkin. Tibbiy atamalar kundalik turmushda ishlatiladigan adabiy tildagi so'zlardan farq qilib, ilmiy va ilmiy texnika tushunchalarini ifodalaydigan so'z hamdir. Masalan, **biologiya, gistologiya, kardiologiya, farmakologiya, pulmonologiya**- fan nomlari; **san'atkor, drama, muzey, madaniy, musiqa, maqom** - kabilar madaniyat va san'atga tegishli; **caput** –bosh, **os** – *suyak*, **thorax**- ko'krak, **vertebra** – umurtqa, **corpus** – tana, **collum** – bo'yin, **truncus** –gavda, **dens** – tish kabi atamalar tibbiyotda bo'lsa; **fon, leksikologiya, frazeologiya, metodologiya, fonema, fonologiya, paradigma** – tilshunoslikka tegishlidir (5,7). Atamashunoslik – atamalarni o'rganadigan fan tarmog'idir.

Ma'lumki, termin – bir muncha murakkab, qadim zamonlardan o'ziga e'tiborni tortib kelayotgan lingvistik hodisa hisoblanadi. Shuning uchun dunyo tilsunoslari terminlarni har tomonlama puxta o'rganish, uni ta'riflashga, funktsional xususiyatlarini chuqurroq o'rganishga bir muncha ijobiy harakat qilingan. Deyarli hamma mamlakatlarda termin va atamalarni ilmiy, ilmiy-amaliy o'rganish maqsadida maxsus, jumladan, tibbiy terminologiya va atamashunoslikni ham, markazlarning faoliyat ko'rsatib kelayotganligi fikrimizning dalilidir. Tadqiqot natijalarida ta'kidlanishicha termin ham boshqa lisoniy

hodisalar kabi turlicha ta'riflanib tavsiflangan. Bu ko'rsatkich natijalarni kuzatar ekanmiz, ularning ko'pincha ilmiy va didaktik manbalarda aynan bir xil belgilanganligini ko'rish mumkin [2.3.5].

Nazariy tilshunoslikda ta'kidlanishicha, termin - kognetiv vazifa bajaruvchi birlik. Ushbu vazifani davr talablari darajasida bajarish termini notermindan farqlovchi asosiy xususiyatlarni aniqlashni taqozo etadi. Bu xususiyatlar mazmunan tushunarlik, bir ma'nolilik, fan (tibbiyotning) va ishlab chiqarishning muayan sohasi bilan bog'liqlik, ma'nodoshlikning bo'lmasligi haqiqatdir.

Ko'plab olib borilgan ilmiy, ilmiy-amaliy tadqiqotlarning natijalariga qaramasdan, ayta olamizki, termin hamon hammaga birdek manzur bo'larli darajada ta'riflangan emas. Bu ko'rsatkich termini so'z yoki so'z birikmasi tarzida tushunish bilan belgilanadi [N.B.ning fikriga ko'ra].

Termin mazmunan so'zdan farq qilmaydi. Ammo termining mazmuniy ma'lum sohada chegaralari belgilaydigan denotatsiya maydonining cheklanganligi bilan farqlanadi. Mazmuniy tuzilishning signifikativ komponenti termin yordamida ifodalanadigan maxsus tushuncha aks ettiriladigan kognitiv-axborot qolipidan iborat.

Tibbiyotda termining asosiy vazifasi (lotincha terminus - chegara) ilmiy tushunchani (bu ham atama singari ammo faqat rus tiliida) real bir ma'noda aniq ifodalab bera olishdir[2]. Termin, ham so'z(**cellula** -kletka, **costa** - pebro, **cranium**-cherep, **sternum** - grudina, **musculus** - mishtsa, **vena-vena**) ham so'z birikmasi tarzida (**cerebrum** - bolshoy golovnoy mozg, **premolaris** - maliy korennoy zub, **fellea** - jolchniy puzir, **urinaria** - mochevoy puzir) bo'la oladi.

Qissadan hissa shuki, har narsani ham turmushda, hayotda va inson faoliyatida o'z o'rni bo'lganidek, tibbiy termin, atama va iboralarning ham o'qitishda, o'rgatishda, ta'lim - tarbiyada hamda o'rganilgan termin, atamalarni shifokorlik faoliyatida farqlab qo'llay olishda va yuqorida bayon etilgan ilmiy amaliy xulosalarni «Lotin tili va tibbiy atamashunoslik asoslari» fanini amaliy o'rganish jarayonlarida, albatta, inobatga olish joiz deb o'ylaymiz.

O'rni kelganda haqiqatni aytish joizki, mamlakatimiz tibbiy oligohlarining birinchi bosqich o'zbek guruhleri talabalari uchun chop etilayotgan kasbiy til darsligi va o'quv qo'llanmani nomlashda "**atamashunoslik**" va "**terminologiya**" so'zlarni ishlatishga e'tibor berilsa, ya'ni « Lotin tili va tibbiy atamashunoslik asoslari» deb, rus guruhleri talabalari uchun «Латинский язык и основы медицинской терминологии» - nomlansa nur ustiga a'lo nur bo'lar edi, chunki **BIZ** mustaqilmiz, davlat tili o'zbek tili.

References:

1. Sherba L.V. Opit obshey teorii leksikografii. - L. 1974.
2. Grinev S.V. Vvedeniye v terminovedeniye. -M., Moskovskiy litsey, 1993
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild.// A. Madvaliyev tahriri ostida.
4. T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006. -b. 73-74.
5. Vasileva N.B. Termin / Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar.--M.:Sovetskaya entsiklopediya, 1990.
6. Bakayev N.B., G.I.Toxirova Hozirgi zamon fransuz tili leksikologiyasi. Buxoro - 2007

7. Bakayev N.B Lotin tili va tibbiy terminologiya. Buxoro – 2020.
8. Xo'jayeva L.U. Lotin tili "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy Nashriyoti Toshkent – 2005